

УДК 330.16(072)

JEL Classification A10, D11, D21, L29

DOI [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-1\(107\)-5-14](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-1(107)-5-14)

The Impact of Behavioural Economics Concepts on Accounting Science

Vita Semaniuk¹, Nazar Marchyshyn²

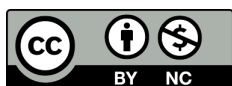
Abstract. *The formation of information in the accounting system often depends not only on objective data but also on the subjective perception, psychological characteristics and cognitive characteristics of decision-makers. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the influence of behavioral economics on accounting science and financial reporting through the prism of cognitive factors, information apperception and reflection. The study aims to identify the main psychological and social factors that determine the processes of managerial decisions in accounting systems. The article examines the process of forming and developing the theory of behavioural economics and behavioural accounting. The results of the study confirm that behavioural aspects of accounting significantly impact decision-making in the finance field. In particular, emotional factors play an important role in forming financial reporting, especially in times of crisis and uncertainty. In addition, cognitive biases such as anchoring, bounded rationality, and confirmation bias can distort data analysis and risk assessment. Automating accounting processes and using artificial intelligence reduce routine operations but, at the same time, create new challenges related to trust in algorithmic models. The globalization of accounting, driven by digital technologies, requires accountants to adapt to international standards such as IFRS and ESG reporting while considering cultural and behavioural differences that affect accounting practices in different countries. This study confirms the need to integrate behavioural aspects into the accounting system to increase its adaptability and reliability. Applying behavioural concepts increases the transparency of accounting information, reduces the risk of manipulation, and contributes to more effective financial management.*

Keywords: *accounting theory, accounting digitalization, behavioral economics, accounting system, cognitive factors, information system, managerial decisions, informational apperception, informational reflection.*

Received: 6 February 2025 | **Revised:** 24 February 2025 | **Accepted:** 25 February 2025 | **Published:** 30 March 2025

Suggested Citation

Semaniuk, V., & Marchyshyn, N. (2025). The Impact of Behavioural Economics Concepts on Accounting Science. *Oblik i finansy*, 1(107), 5-14. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-1\(107\)-5-14](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2025-1(107)-5-14)

This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 License (<http://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits use and distribution in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial.

© 2025 The Author(s).

¹ Vita Semaniuk, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine.

ORCID 0000-0001-7010-9923

E-mail: v.semانيuk@wunu.edu.ua (*Corresponding author*)

² Nazar Marchyshyn, West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine.

ORCID 0000-0003-1680-6300

Вплив наукових концепцій поведінкової економіки на облікову науку

Анотація. *Формування інформації в системі бухгалтерського обліку часто залежить не лише від об'єктивних даних, але й від суб'єктивного сприйняття, психологічних характеристик і когнітивних особливостей осіб, які приймають рішення. Метою статті є комплексний аналіз впливу поведінкової економіки на облікову науку та фінансову звітність через призму когнітивних факторів, інформаційної аперцепції та рефлексії. Дослідження спрямоване на ідентифікацію основних психологічних і соціальних чинників, що визначають процеси прийняття управлінських рішень в облікових системах. В статті розглянуто процес формування та розвитку теорії поведінкової економіки та біхевіористичного бухгалтерського обліку. Результати дослідження підтверджують, що поведінкові аспекти бухгалтерського обліку мають значний вплив на прийняття рішень у сфері фінансів. Зокрема, емоційні фактори відіграють важливу роль у формуванні фінансової звітності, особливо в умовах криз і невизначеності. Крім того, когнітивні упередження, такі як ефект якоря, обмежена раціональність і підтверджувальне упередження, можуть спотворювати аналіз даних та оцінку ризиків. Автоматизація бухгалтерських процесів і застосування штучного інтелекту зменшують рутинні операції, але водночас породжують нові виклики, пов'язані з довірою до алгоритмічних моделей. Глобалізація обліку, зумовлена цифровими технологіями, вимагає від обліковців адаптації до міжнародних стандартів, таких як МСФЗ та ESG-звітність, з одночасним урахуванням культурних та поведінкових відмінностей, що можуть впливати на практики бухгалтерії в різних країнах. Це дослідження підтверджує необхідність інтеграції поведінкових аспектів у систему бухгалтерського обліку для підвищення її адаптивності та достовірності. Застосування поведінкових концепцій дозволяє підвищити прозорість облікової інформації, зменшити ризик маніпуляцій та сприяти ефективнішому фінансовому управлінню.*

Ключові слова: *теорія обліку, цифровізація обліку, поведінкова економіка, облікова система, когнітивні фактори, інформаційна система, управлінські рішення, інформаційна аперцепція, інформаційна рефлексія.*

Постановка проблеми. Формування інформаційних ресурсів в обліку не є суто технічною процедурою в умовах розвитку постіндустріального суспільства, оскільки під впливом цифрових технологій і глобалізації інформація стає ресурсом для бізнесу та продуктом функціонування системи обліку. Поведінкова економіка, яка змінює класичний концепт «homo economicus» на «homo irrationalis», набуває важливого значення для розуміння функціонування облікових систем. Це особливо актуально в умовах невизначеності, зростання цифрових технологій і глобалізаційних процесів, адже економічна нестабільність, кризові явища та мінливість ринкових умов посилюють вплив когнітивних упереджень бухгалтерів, аудиторів і фінансових менеджерів, що безпосередньо впливає на оцінку активів, зобов'язань й фінансових ризиків. Емоційний фактор у прийнятті рішень відіграє дедалі більшу роль, особливо коли мова йде про визначення рівня резервів, знецінення активів чи вибір методів облікової політики.

Цифровізація облікових процесів і використання штучного інтелекту кардинально змінюють характер роботи бухгалтерів, перетворюючи їх із виконавців у стратегічних аналітиків. Автоматизовані системи обліку та аудит на основі великих даних зменшують обсяг рутинних операцій, але водночас створюють нові виклики, зокрема необхідність аналізу й довіри до алгоритмів. В обліковій практиці зростає роль

аналітичних навичок, оцінки ймовірності помилок алгоритмічних моделей і здатності адаптувати фінансовий аналіз до швидкоплинних змін зовнішнього середовища. Поведінковий аспект обліку у цифрову епоху також стосується етичних дилем: рівень готовності обліковця довіряти автоматизованим рішенням, проблема формування та дотримання етичних стандартів. Глобалізаційні процеси змінюють стандарти обліку, змушуючи обліковців адаптуватися до міжнародних практик, таких як IFRS, ESG-звітність, податкові вимоги різних юрисдикцій. Відтак дослідження поведінкових аспектів обліку сприяє розумінню того, як культурні, поведінкові, психологічні та ментальні особливості індивідів впливають на прийняття рішень та як адаптувати до цього методи формування інформації в системі обліку в контексті інтерпретації та аперцепції інформації.

Актуальність поведінкових аспектів обліку також підтверджується необхідністю розуміння природи маніпуляцій фінансовою звітністю, фінансового шахрайства та (не)етичної поведінки бухгалтерів. Когнітивні спотворення, тиск з боку керівництва, прагнення досягти запланованих фінансових показників можуть впливати на рішення про завищення доходів, відтермінування витрат або використання шахрайських чи маніпулятивних схем в обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В епоху постіндустріалізму відбувається переосмислення фундаментальних постулатів економіки із наголосом на психолого-соціальних аспектах та відходом від домінування спрощеного матеріалізму. П. Кругман у статті «How Did Economists Get It So Wrong?» [1] критикує економічні дослідження останніх 30 років, називаючи їх безкорисливими та навіть шкідливими, віддаленими від реального життя. Нами виявлено, що «розвиток суспільства певною мірою залежить від досягнень поведінкових наук і відходить від абсолютизації «теорії раціонального вибору», оскільки людська природа не завжди є раціональною. Значною мірою раціональний вибір унеможливує асиметрія інформації, що зумовлює відмінності у мотиваційних стимулах і психолого-соціологічних особливостях людини, яка приймає рішення» [2]. Теорія перспектив Д. Канемана і А. Тверські пояснює, що суб'єкти уникають ризиків у сприятливих умовах, але схильні до ризику в кризових ситуаціях [3], що впливає на способи формування та інтерпретації фінансової звітності. Ахмед Ріахі-Белькауї (Ahmed Riahi-Belkaoui) досліджує багатовимірний характер управлінського обліку, процеси контролю, вплив мови, культури та когнітивних факторів на бухгалтерський облік, а також поведінкові аспекти контролю, планування, бюджетування та викривлення інформації [4]. О.М. Гребешкова та О.А. Шапран описують вплив інформаційних джерел конкурентних переваг, що може мати застосування в теорії обліку [5]. Р. Романів досліджує проблеми аперцепції інформації в біхевіористичній теорії бухгалтерського обліку [6], а І.М. Бурденко та А.С. Король вивчають взаємозв'язок основних положень біхевіористичної теорії та системи бухгалтерського обліку [7].

З огляду на згадані дослідження, систематизація поведінкових концепцій обліку та ідентифікація онтологічних і емпіричних результатів їх використання в обліковій теорії дозволить перейти від матеріалістичного підходу в науці про облік до персонорієнтованого, що сприяє підвищенню ефективності управління.

Метою статті є комплексний аналіз впливу поведінкової економіки на облікову науку та фінансову звітність через призму когнітивних факторів, інформаційної аперцепції та рефлексії. Дослідження спрямоване на ідентифікацію основних психологічних і соціальних чинників, що визначають процеси прийняття управлінських рішень в облікових системах. Робота передбачає розробку концептуальної основи для інтеграції поведінкових аспектів у сучасну облікову практику, що сприятиме підвищенню достовірності фінансової інформації та ефективності її використання.

Для досягнення поставленої мети авторами використано методи аналізу і синтезу при систематизації існуючих наукових підходів до вивчення поведінкової економіки та її впливу на облікову науку; методи моделювання при побудові

теоретичних моделей, що описують взаємозв'язок між когнітивними аспектами поведінки суб'єктів і процесами формування облікової інформації; встановлення причинно-наслідкових зв'язків для аналізу впливу когнітивних упереджень на адекватність прогнозних моделей і формування фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. Перебіг процесів в будь-якій соціальній системі, в якій функціонує людина, значною мірою залежить від існуючих у даній системі суспільних і культурних стереотипів, суб'єктивних та ірраціональних факторів, які ґрунтуються на психологічних особливостях її поведінки, доступу до інформації, особистому сприйняттю тощо. Якщо ще століття тому більшість економічних концепцій та теорій відстоювали раціональність поведінки людини, зумовлену іманентними їй бажаннями максимізації очікуваної корисності, наявністю уніфікованих прогнозних моделей та поведінкових реакцій на суспільні та управлінські імпульси, то з активізацією глобалізаційних процесів, розвитком електронного бізнесу, сучасних методів отримання доходів, процесами інформатизації і діджиталізації, більшість теоретичних концепцій, що акцентували увагу на раціональності поведінки індивіда, втратили свою актуальність.

Теоретичною концепцією, яка узагальнює та обґрунтовує психологічні феномени стала «поведінкова економіка», яка змінивши концепт «людини економічної» на «людину ірраціональну», обґрунтувала природу прийняття рішень індивідом під впливом когнітивних рішень, які не завжди ґрунтуються на принципах максимізації корисності. Неврахування поведінкових аспектів нівелює адекватність та результативність прогнозних моделей, електронного бізнесу та маркетингу, бренд менеджменту та різноманітних форм комерції на фінансовому та фондовому ринках, стратегій управління міжнародним бізнесом тощо. Акцент на стандартні економічні моделі є хибним, оскільки уникає врахування поведінкового феномену людини, поведінка якої характеризується впливом низки когнітивних помилок часто є оберненою до принципу максимізації корисності.

Вважається, що апологетом поведінкової економіки є Д. Канеман, лауреат Нобелівської премії з економіки 2002 року, яку він отримав «за застосування психологічної методик в економічній науці, особливо – при дослідженні формування суджень і прийняття рішень в умовах невизначеності». Д. Канеман разом з А. Тверські у 1979 році обґрунтували так звану «теорію перспектив» (prospect theory), яка описує та системно пояснює причини ірраціональної поведінки індивідів в умовах можливості збільшення фінансового рівня. Вчені пояснили існування психологічної аномалії, згідно з якою індивіди за однакових ризиків схильні до збереження досягнутого фінансового рівня більше, ніж до його збільшення. Згідно з цим ірраціональним феноменом, особи уникають ризикових моментів на зростаючому ринку і більш терпимі до них в умовах

кризи та стагнації, що пояснюється сприйняттям людською психикою не стільки абсолютного рівня власного багатства, скільки його зміни, оскільки в цьому випадку радість від виграшу є значно меншою, ніж страх втрати. В результаті розуміння цього парадоксу, вчені змогли обґрунтувати теорію перспектив, яка доводить, що індивіди більш охоче беруть на себе більші ризики, щоб мінімізувати ймовірні втрати, ніж отримати більші виграші при більшому рівні ризику. Тобто вони швидше готові взяти на себе більший ризик, щоб уникнути втрат, аніж одержати додаткову премію за більшого ризику [3].

Однак, теоретичним висновкам Д. Канемана передували дослідження інших теоретиків, які акцентували свої пошуки в царині психології та ірраціональної поведінки людини. Для прикладу, М. Алле ще у 1952 році, будучи одним з перших хто заперечив доктринальність і беззаперечність теорії прийняття рішень в умовах ринку, довів, що індивід в умовах невизначеності керується іншими скеруваннями, оскільки надає перевагу досягненню абсолютної надійності, а не отриманню максимальної очікуваної корисності, як це доводила неокласична економічна теорія. В цьому контексті, онтологічним доповненням поведінкових концепцій в частині обґрунтування нераціональної поведінки індивіда стала теорія Л. Фестингера, розроблена у 1957 році, яка в фаховій літературі більш поширена під назвою «теорія когнітивного дисонансу». Дана теорія дає більш глибоке розуміння способів вирішення підсвідомістю протиріч на основі викривлення, спростування чи корекції історичних фактів чи різновидів соціальних процесів з метою уникнення чи мінімізації внутрішнього конфлікту індивіда, або нівелювання існуючих проблемних моментів.

Особлива необхідність пізнання психологічних основ і закономірностей в економічних процесах підтверджується тим фактом, що в 2002 році Нобелівську премію з економіки було надано Д. Канеману за застосування психологічних методик в економічній науці, а в 2009 році австрійському вченому Е. Феру, за дослідження ірраціональної поведінки людини з позиції психологічних мотивацій, які обумовлюють співпрацю не дивлячись на транзакційні витрати.

Дослідження нераціональної поведінки було окремим напрямом наукових пошуків теоретиків другої половини ХХ століття, їх онтологічні розвідки торкалися різноманітних, часто діаметрально протилежних сфер пошуку. До прикладу, французький теоретик Г. ле Бон у 1985 році здійснюючи свої дослідження в сфері нераціональної поведінки, типовою причиною реалізації невинуватеної поведінки людини назвав так званий «ефект натовпу», яким обґрунтував передумови прийняття хибних та ефективних рішень індивідом за умови приналежності до певної групи та неготовності суперечити колективним міркуванням та рішенням [8].

Пояснення причин прийняття швидких рішень в умовах невизначеності, обмеженості уваги та надмірної самовпевненості як ключових ресурсів, необхідних для обґрунтованого прийняття рішення як

спосіб максимізації корисності стало предметом досліджень Нобелівського лауреата 1978 року з економіки Г. Саймона. Вчений обґрунтував теорію обмеженої раціональності, концептуалізуючи модель, яка на основі запропонованого дослідником поняття «обмеженої раціональності» як цілеспрямованих дій індивіда, реалізованих ним в ускладнених умовах браку часу, інформації та ресурсів, дозволила описати процес прийняття рішень в поведінковій економіці [9].

Відмітимо, що дослідження ретроспективи становлення економічної науки підтверджує модифікацію поглядів теоретиків ХVIII-ХІХ століття щодо особливостей прояву людської поведінки, які були у фрагментарному чи зародковому стані. Їх переконання стали концептуальним базисом економічних теорій біхевіористського напрямку у ХХ столітті, коли психологія виділилася як самостійна наука. В 1903 році французький теоретик Г. Тард вперше запроваджує термін «економічна психологія», яке трансформувалось в самостійний науковий напрям дослідження психології людини в економіці в 60-х роках ХХ століття та отримало назву «поведінкова економіка» (термін був введений в науковий обіг у 1951 році американським вченим Дж. Катонем).

Поведінкова економіка як теоретичний напрям характеризується значною кількістю переваг порівняно з класичною економічною теорією раціональної поведінки людини, оскільки орієнтується на особливостях поведінки реальних людей, що діють відповідно до емоцій, інстинктів, стереотипів поведінки, поглядів, а також доповнює теоретичний базис новими, мультипарадигмальними моделями, підходами, парадоксами та ефектами.

Теорія поведінкової економіки уможливило структурування та обґрунтування не завжди прогнозованої поведінки індивіда, оскільки постійно доповнюється новими теоретичними дослідженнями в таких галузях знань, як психологія, філософія, соціологія, економіка, фінанси, та бухгалтерський облік. Вирішення питань прикладного характеру, зокрема дослідження сфери, об'єктів, функцій, інструментарію, особливостей здійснення управлінського обліку, його ролі у виборі управлінських та організаційних аспектів стандартизації, це далеко не вичерпний перелік можливостей, які розкриваються перед представниками облікової науки за умови застосування поведінкового підходу.

Разом з тим, якщо традиційна облікова теорія своїм предметом дослідження визнає цінності, активи, матеріальні ресурси, їх засоби, що фіксуються в бухгалтерському обліку для ідентифікації складу, обсягу, джерел походження та напрямів використання, то сучасний стан економічних, політичних, суспільних процесів на мікро-, макро- та на глобальному рівні підтверджує неможливість побудови ефективних стратегій управління на рівні держави чи суб'єкта господарювання без врахування біхевіористичних феноменів поведінки людини. Означені процеси доводять недостатність існування звуженого

підходу, оскільки новітні теоретичні концепти бухгалтерського обліку підтверджують його персонорієнтовану, а не матеріалістичну природу.

Зокрема, використання психологічних концепцій при дослідженні рівня організації облікових процесів на підприємстві дає можливість вирішення широкого спектру завдань починаючи від організаційних (ідентифікація цілей, стратегій, пріоритетів, цілей управління), обліково-управлінських (концептуалізація інновацій та змін, вибору облікової моделі) та побудови облікових циклів як соціальної функції суб'єкта господарювання, що, не дивлячись на правові параметри ведення обліку, є неповторними та особливими для кожної господарської одиниці.

Для початку відмітимо, що у вітчизняній обліковій науці становлення поведінкової економіки донедавна характеризувалось певним «науковим вакуумом», оскільки поодинокі дослідження, що обґрунтовували взаємозв'язок облікових процесів з прийняттям управлінських рішень, специфіку формування облікової інформації в умовах ризику і невизначеності, не знаходили належного відгуку ні в науковій, ні в практичній площині.

На відміну від вітчизняних тенденцій, зумовлених домінуванням так званої «нормативної теорії бухгалтерського обліку», яка базувалась на методологічному підґрунті філософії науки, її аксіоматичних підходах та фундаментальних концепціях співставності аналітичних та емпіричних звірок, відповідності обраних засобів встановленим цілям, в зарубіжній науковій теорії широко досліджувалась роль поведінкових та психологічних проявів в економічних, соціальних та облікових процесах.

Одним із засновників біхевіористичного напрямку бухгалтерського обліку вважають К. Девіне, який в

своїх працях обґрунтовував появу нової дисципліни, що виникла як симбіоз методологічних конструкцій бухгалтерського обліку та психології й отримала назву біхевіористичний (поведінковий) бухгалтерський облік (behavioral accounting) [10]. На думку теоретика, основною метою нової дисципліни було завдання пояснення та передбачення людської поведінки в існуючих службових ситуаціях з метою вироблення способів і алгоритмів впливу, перш за все, на бухгалтерів, та завдяки формуванню визначеного управлінського імпульсу на основі здійснюваних інформаційних рішень впливати на осіб, ресурси та процеси, що мають місце в господарській діяльності.

Згідно з традиційними, так би мовити, ортодоксальними поглядами на бухгалтерський облік вважалося, що предметом обліку є цінності, ресурси, засоби та їх джерела, тому завдання бухгалтера зводиться до фіксації зміни складу, руху та джерел походження господарських засобів. Проте, з розвитком економічних, соціальних та господарських процесів, модифікацією їх різновидів та форм прояву стало очевидним, що матеріальне підґрунтя бухгалтерського обліку звужує його онтологічні та практичні можливості реалізації, натомість персоналістичне – дозволяє розуміти, пояснювати та передбачати процеси, що здійснюються і корелюються їх суб'єктами та учасниками.

Американські теоретики Е. Хендріксен і М. ван Бреда в структурі теорій бухгалтерського обліку виділяють чотири теорії, предметом яких є люди як особи, задіяні в господарських процесах в контексті їх прав, обов'язків, інтересів та відповідальності (табл. 1).

Таблиця 1. Теорії бухгалтерського обліку в трактуванні Е. Хендріксена і М. ван Бреда

Теорії обліку	Податкова	Трактування бухгалтерського обліку в контексті норм податкового права, яке керується дефініціями «оподаткованого прибутку» та «прибутку підприємства»
	Правова	Предметом її є контроль зобов'язань осіб, задіяних в господарських відносинах
	Етична	Рішення мотивуються не лише нормами права, але і етичними нормами та нормами моралі і справедливості між учасниками господарських відносин, що дозволяє ефективно функціонувати бізнесу
	Психологічна	Рішення, які приймаються в обліку ґрунтуються на відповідних сигналах і імпульсах

Джерело: систематизовано авторами на основі [11].

Податкова, правова, етична та психологічні теорії Е. Хендріксена і М. ван Бреда характеризуються системною ідентифікацією, дозволяючи якісно аналізувати різносторонні ракурси, які навіть володіють деякою схожістю. Для прикладу податкова і правова теорія концептуалізуються з позиції права, однак на відміну від податкової теорії, що ґрунтується на положеннях податкового права, правова чи юридична теорія пов'язує закономірності та процеси бухгалтерського обліку не з податковим, а

з цивільним правом, яке не ставить акцент на обсязі отриманих засобів та ресурсів, а на праві на їх отримання і володіння.

Інший західний теоретик А. Белькаої в концептуалізації сутності бухгалтерського обліку виділяє наукових 6 підходів, які охоплюють: дедуктивний, індуктивний, етичний, соціологічний, економічний та еkleктичний (табл. 2). На основі обґрунтованого ним етичного підходу, західні теоретики Д. Скотт та Д. Кері обґрунтували етичні

положення, які згодом лягли в основу етичного кодексу, що був затверджений американською асоціацією бухгалтерів (AAA) в 1987 році, визначивши етичні параметри діяльності бухгалтерів.

У контексті онтологічного аналізу обліку особливої уваги заслуговують концептуальні підходи західного теоретика М. Уелса, який виокремив сім парадигм у теорії бухгалтерського обліку (рис. 1). Ці парадигми відображають різні методологічні підходи до розуміння його сутності, зокрема від

нормативного та емпіричного до етичного і поведінкового. Крім того, вони акцентують увагу на впливі людського фактора, когнітивних упереджень і соціальних аспектів на облікову інформацію та прийняття рішень. Таким чином, ці парадигми демонструють еволюцію теоретичних засад бухгалтерського обліку від суто технічної дисципліни до багатовимірного соціального явища, що враховує поведінкові особливості його учасників.

Таблиця 2. Різновиди підходів до концептуалізації обліку в трактуванні А. Белькаої

Дедуктивний	Концептуалізація постулатів обліку, розробка способів його ведення, встановлення принципів на основі виокремлення із загальних положень часткових норм дії
Індуктивний	Прийняття загальних рішень на основі часткових положень, їх аналіз, тестування, окреслення принципів обліку
Етичний	Систематизує часткові концепції справедливості, чесності, правдивості як в діяльності учасників господарських процесів, так і в діяльності бухгалтерів
Соціологічний	Прийняте рішення впливає на систему загалом і повинно прийматися або навпаки лише за умови врахування суперечливих інтересів різних груп та кінцевого соціального ефекту на основі дотримання принципів справедливості до кожного учасника
Економічний	Обґрунтовує доцільність аналізу та контролю макроекономічних показників через застосування диференційованих практик, алгоритмів, прийомів і способів обліку
Еклектичний	Обґрунтування підходів на кшталт біхевіористичного, предикативного чи на основі аналізу подій, що мають місце

Джерело: систематизовано авторами на основі [12].

Рис. 1. Облікові парадигми М. Уелса

Джерело: [13].

Більшість дослідників засновником біхевіоризму вважають американського психолога ХХ століття Д. Уотсона, який концептуалізував методологічні підвалини цього напрямку на основі досліджень таких знаних теоретиків як І.Павлов, В. Бехтерев, Е. Торндайк. В подальшому, завдяки працям Е.Толмена, К. Халла, Б. Скінера та інших сформувався новий напрям біхевіоризму – необіхевіоризм, що стало поштовхом бурхливого розвитку його методологічних концептів в економічних, гуманітарних та технічних науках.

В зарубіжній обліковій науці методологічний базис біхевіористичного підходу був започаткований в другій половині ХХ століття працями ряду теоретиків, які припустили можливість вирішення проблемних питань крізь призму нового методологічного інструментарію як симбіозу бухгалтерського обліку і біхевіоризму, який був окреслений як «біхевіористичний (поведінковий) бухгалтерський облік» (behavioral accounting). Як зазначають О. Височан та І. Луцук, «бурхливий розвиток «біхевіористичного бухгалтерського обліку» призвів до появи цілої низки спеціалізованих журналів, монографічних робіт, відкриття департаментів біхевіористичного обліку у вищих навчальних закладах, внесення у навчальні плани окремих академічних дисциплін, присвячених цій тематиці» [14].

Сьогодні широке використання біхевіористичного напрямку в бухгалтерському обліку реалізується завдяки фаховим бухгалтерським виданням та журналам на кшталт Behavioral Research in Accounting, Advances in Accounting Behavioral Research, International Journal of Behavioral Accounting and Finance, Accounting, Organizations and Society та ін., де висвітлюються результати емпіричних та теоретичних досліджень як локального так і міжнародного рівня, та розкриваються проблеми співвідношення між бухгалтерським обліком та особливостями людської поведінки.

Варто додати, що біхевіористичні теорії мають значний вплив не лише на розвиток теорії бухгалтерського обліку, але і на суміжні напрями, наприклад на теорію аудиту. Подібно до бухгалтерського обліку, в теорії аудиту інтерес до використання поведінкових аспектів аудиторської діяльності виник в середині ХХ століття, знайшовши поширення в наступних напрямках досліджень: оцінка ризиків спотворення фінансової звітності внаслідок шахрайства за рахунок факторів, моделей, методів, впливу поведінкових характеристик ймовірної комунікації аудиторів і осіб, чію діяльність перевіряють на результативність аудиту; формування аудиторських суджень на різних етапах надання аудиторських послуг; процес накопичення аудиторських доказів, ідентифікації відповідних джерел інформації в контексті їх надійності, релевантності, адаптивності; дослідження в сфері поведінки учасників особистих взаємовідносин, що виникають в процесі аудиторської діяльності загалом та фінансового аудиту зокрема.

Апологетом поширення поведінкових концепцій розвитку аудиту вважають відомого американського теоретика Д. Крессі, який ще в 50-х роках ХХ століття адаптував теорію диференційної асоціації при здійсненні процедур оцінки ризиків, виявленні значних спотворень звітності, що перевіряється аудитом в результаті ймовірних недобросовісних дій. В результаті, було концептуалізовано «теорію трикутника шахрайства» [15].

Для ідентифікації взаємозв'язку між поведінкою людини та ефективністю діяльності господарюючих суб'єктів в зарубіжній літературі стосовно управлінського обліку широкого вжитку набули три напрями психологічних теорій: когнітивна, теорія мотивації та соціально-психологічна теорія. Запровадження біхевіористичних теорій в суспільні, фінансові та економічні науки було започатковано у 1989 році роботою Я. Бірнберга (J. Birnberg) та Дж. Шилдса (J. Shields) [16], які обґрунтували положення, згідно з якими діяльність господарюючого суб'єкта може розцінюватись як ефективна за умови, коли поведінкові мотивації її працівників відповідають цілям компанії. Таким чином, акцент був зроблений на когнітивному аспекті, що дозволяє пояснити способи обробки інформації та алгоритми прийняття рішень, що базуються на цій інформації. Окрім того, теорія мотивації досліджувала вплив стимулів і внутрішніх атиюдів на поведінку осіб, а також на якісні показники їх діяльності. Взаємодії в межах соціальних груп і приналежність до них аналізувалися в контексті соціально-психологічного напрямку, що дозволяє краще розуміти механізми впливу соціальних факторів на процеси прийняття управлінських рішень.

Означені психологічні теорії обґрунтовували причинно-наслідкові зв'язки між практикою управлінського обліку та його сприйняттям індивідами і соціальними групами, їх мотиваціями та проявами опортуністичної поведінки і, як наслідок, включення в систему бухгалтерського обліку «вмонтованих стабілізаторів», тобто інструментів стимулювання та оцінки ефективності діяльності працівників, що діяли у відповідності з цілями та стратегічними орієнтирами організації.

Загалом, на сьогоднішній день психологічні облікові теорії виділяють чотири групи суб'єктів, взаємодія яких є ключовим предметом онтологічного пізнання, зокрема:

– *індивідуумів* (на цьому рівні поширеними є дослідження індивідуальних оцінок справедливості нагороди чи покарання, зумовлених власною оцінкою індивіда щодо справедливості розподілу ресурсів, відмінностей в поведінці учасників через культурні норми та стандарти, а також відповідних практик бухгалтерського обліку). Досить поширеними в дослідженнях поведінкових аспектів бухгалтерського обліку є нейрооблік (Neuroaccounting), який поєднує міждисциплінарні напрями економіки та психології – нейроекономіка. Її предметом дослідження на відміну від класичних психологічних робіт, які досліджують

передумови індивідуального вибору крізь алгоритми когнітивного сприйняття, є вивчення центрів мозку, які відповідають за певну реакцію. Засновником нейрооблікового напрямку вважають Дж. Дікхаута (J. Dickhaut) та його послідовників [17];

– *малих груп* (цей рівень акцентує увагу на ідентифікації факторів, які сприяють або перешкоджають розповсюдженню управлінських ініціатив та змін управлінського обліку, а також розв'язанню таких завдань, як розподіл винагороди та притягнення до відповідальності в середині групи, механізми попередження та вирішення конфліктів, а також прийняття рішень в умовах інформаційних асиметрій та невизначеності) [18];

– *організації* (перенесення ракурсу уваги біхевіористських досліджень на рівень організації дозволяє досліджувати широкий спектр питань, які охоплюють характеристики (цілі, стратегії, цілі, пріоритети та стилі управління) організації, які здійснюють вплив на системи управлінського обліку (інновації та зміни, вибір облікової системи), до ролі обліку як соціальної функції. Теорії цього рівня іманентно близькі теоріям ситуаційних відмінностей та їх агентським різновидам);

– *та їх систем взаємодії з навколишнім середовищем* (на цьому рівні предметом дослідження виступають відносини між соціумом, особливості обліку в конкретній організації. Цим розробкам властивий аналіз впливу навколишніх умов на розвиток та становлення бухгалтерського обліку, розгляд обліку і аналізу як засобу маніпулювання з метою реалізації бажаної політики на мікро-, мезо- та макрорівні).

Таким чином, очевидно, що зростання числа учасників відповідним способом впливає на розширення предметного поля дослідження, тому включення нових учасників та систем їх взаємодії розширює діапазон дослідницьких результатів.

Безумовно, будь-яка система теоретичних міркувань сформованих у вигляді методологічної моделі чи системи поєднує в собі комплекс ідей, теоретичних концепцій та наукових парадигм, що в симбіозі формують певну ієрархічну концептуально-категорійну інтегровану структуру, яка практично реалізовуючись доповнюється новими характеристиками та проявами. В цьому контексті, бухгалтерський облік виступає системою складноорганізованих теоретичних уявлень, методологічних підходів та концептуальних схем, що постійно вдосконалюються відповідно до рівня розвитку економічного середовища та суспільних процесів.

Поява сучасних поведінкових теорій бухгалтерського обліку є закономірним явищем еволюції теоретичних концепцій, предметною сферою дослідження яких є пошук та систематизація різноспрямованих, міждисциплінарних концептів для формування наукового підґрунтя, здатного не лише обґрунтувати, але і спрогнозувати функціонування суспільства та економіки в усіх їх проявах.

Сучасні новітні поведінкові теорії бухгалтерського обліку не є абстрактними, відокремленими від практики комплексом теоретичних обґрунтувань; навпаки, їх предметне поле досліджень спрямоване на формування фундаментальних принципів та методів вирішення конкретних завдань, які, виходячи за межі конкретно облікової науки, використовують методи та постулати широкого спектру міждисциплінарних напрямів досліджень.

Однак, як слушно зауважує С. Легенчук «для забезпечення подальшого прогресу бухгалтерського обліку як науки, необхідно є побудова концептуальної структури бухгалтерського теоретичного знання» [19]. Оскільки вітчизняна облікова теорія не володіє єдиною, методологічно сформованою системою дослідження поведінкових проявів в бухгалтерському обліку, а скоріше нагадує сукупність недостатньо впорядкованих сфер дослідження, гострою та надзвичайно актуальною в сучасних умовах є розробка єдиного теоретичного концепту поведінкових проявів в бухгалтерському обліку як запоруки подальшого дієвого розвитку облікової теорії та практики.

Висновки. Цифровізація кардинально трансформує ландшафт бухгалтерського обліку, впливаючи на його поведінкові аспекти та створюючи нові виклики і можливості. Одним із основних аспектів цієї трансформації є автоматизація рутинних операцій, яка звільняє час для аналітичної роботи, але водночас вимагає високого рівня довіри до алгоритмів та здатності оцінювати їхню надійність [20, 21]. Використання штучного інтелекту та великих даних змінює процес прийняття рішень, роблячи його більш об'єктивним, але також породжує ризик «чорної скриньки», коли рішення приймаються алгоритмами без чіткого розуміння їхньої логіки та мотивації. Це ставить під сумнів питання прозорості і відповідальності, що є важливими для збереження етичних стандартів у бухгалтерському обліку [22]. У зв'язку з цими змінами постає проблема адаптації облікових практик до нових технологічних умов, зокрема в контексті етичних аспектів. Однією з основних задач є розробка та впровадження етичних стандартів для алгоритмів, що використовуються в облікових процесах. Враховуючи зростаючу роль штучного інтелекту, необхідно забезпечити прозорість алгоритмів, а також розробити механізми для оцінки їхньої надійності та етичної відповідальності. Крім того, глобалізація обліку, зумовлена цифровими технологіями, вимагає від обліковців адаптації до міжнародних стандартів, таких як МСФЗ та ESG-звітність, з одночасним урахуванням культурних та поведінкових відмінностей, що можуть впливати на практики бухгалтерії в різних країнах. Таким чином, вирішення цієї проблеми потребує розвитку нових підходів до етики в цифровому середовищі, зокрема щодо довіри до алгоритмів, прозорості їхньої роботи та забезпечення відповідальності при використанні технологій.

Водночас важливою є адаптація обліковців до нових вимог міжнародних стандартів та врахування культурних аспектів у глобалізованому обліковому середовищі.

Інтеграція поведінкових аспектів в облікові системи дозволяє підвищити їхню адаптивність до сучасних умов невизначеності та швидких змін. Застосування психологічних концепцій сприяє

формуванню інформації, яка більшою мірою відповідає потребам користувачів, зокрема управлінців.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку єдиної концептуальної структури поведінкових проявів в обліковій науці, що сприятиме її теоретичному і практичному розвитку.

4 Список використаних джерел

1. Crugman P. How Did Economists Get It So Wrong. *The NT Times*, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html>
2. Семанюк В. З. Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 392 с.
3. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. vol. 47. pp. 263-291.
4. Belkaoui A. R. Behavioral Management Accounting. QUORUM BOOKS Westport, Connecticut. London, 2004.
5. Гребешкова О., Шапран О. Конкурентні переваги підприємства з позиції поведінкової економіки: джерела та способи утримання. *Економіка та підприємництво*. 2018. № 41. С. 45–58.
6. Романів Р. Апперцепція інформації в біхевіористичній теорії бухгалтерського обліку: критика сучасних підходів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. Вип. 2. С. 94-101.
7. Бурденко І. М., Король А. С. Біхевіористична теорія та система бухгалтерського обліку. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2021. № 4. С. 106-115. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2021.4-13>
8. Le Bon G. *The Crowd*. New York: Penguin Books, 1977.
9. Simon H. A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. vol. 69. pp. 99–118.
10. Devine C. T. Research Methodology and Accounting Theory Formation. *The Accounting Review*. 1960. July. pp. 387–399.
11. Hendriksen E. S., Van Breda M. F. *Accounting Theory*. 5th ed. Boston [Mass.]: McGraw-Hill, 2001.
12. Belkaoui A. R. *Accounting theory*. Academic Press, 1992.
13. Wells M. C. A Revolution in Accounting Thought?. *The Accounting Review*. 1976. July. pp. 471-482.
14. Височан О. С., Луцюк І. В. Перспективи відродження біхевіористичних поглядів на розвиток обліку в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 118-122.
15. Cressey D. R. Differential association theory and compulsive crimes. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1954. Vol. 45(1). pp. 29–40.
16. Bimberg J. G., Shields J. Three decades of behavioral research: A search for order. *Behavioral Research in Accounting*. 1989. Vol. 1. pp. 23–74.
17. Dickhaut J., Basu S., McCabe K., Waymire G. Neuroaccounting: Consilience between the Biologically Evolved Brain and Culturally Evolved Accounting Principles. *Accounting Horizons*. 2010. Vol. 24. № 2. pp. 221–255.
18. Bimberg J. G. A Proposed Framework for Behavioral Accounting Research. *Behavioral Research in Accounting*. 2011. Vol. 23. № 1. pp. 1–43.
19. Легенчук С. Ф. Бухгалтерське теоретичне знання: від теорії до метатеорії: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2012. 336 с.
20. Awasthy V., Mishra J. Behavioural accounting: Looking at behavioural aspect to financial accounting. *International Journal of Advanced Research and Development*. 2018. Vol. 3(1). pp. 690–692. URL: www.advancedjournal.com
21. Ax Ch., Greve J. Adoption of management accounting innovations: Organizational culture compatibility and perceived outcomes. *Management Accounting Research*. 2017. Vol. 34. pp. 59-74, <https://doi.org/10.1016/j.mar.2016.07.007>
22. Kutluk F. A. Behavioral accounting and its interactions. *Accounting and Corporate Reporting-Today and Tomorrow*. 2017. 191-207. <https://doi.org/10.5772/intechopen.68972>

4 References

1. Crugman, P. (2009). How Did Economists Get It So Wrong. *The NT Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html>
2. Semaniuk, V. (2018). Informatsiina teoriia obliku v postindustrialnomu suspilstvi [Information theory of accounting in post-industrial society]. Ternopil: TNEU.
3. Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
4. Belkaoui, A. R. (1998). Behavioral Management Accounting. Connecticut. London: QUORUM BOOKS Westport.
5. Hrebeshkova, O., Shapran, O. (2018). Konkurentni perevahy pidpriemstva z pozytsii povedinkovoi ekonomiky: dzherela ta sposoby utrymanna [Competitive advantages of an enterprise from the perspective of behavioral economics: sources and methods of retention]. *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 41, 45–58.
6. Romaniv, R. (2018). Appertsepsiia informatsii v bikheviorystychnii teorii bukhhalterskoho obliku: krytyka suchasnykh pidkhodiv [Information Apperception in Behavioral Accounting Theory: A Critique of Modern Approaches]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 2, 94–101.
7. Burdenko, I. M., Korol, A. S. Bikheviorystychna teoriia ta systema bukhhalterskoho obliku [Behavioral theory and accounting system]. *Visnyk Sum'skoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika*, 4, 106-115. <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2021.4-13>
8. Le Bon, G. (1977). *The Crowd*. New York: Penguin Books.
9. Simon, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99–118.
10. Devine, C. T. (1960). Research Methodology and Accounting Theory Formation. *The Accounting Review*, July, 387–399.
11. Hendriksen, E. S., Van Breda, M. F. (2001). *Accounting Theory*. 5th ed. Boston [Mass.]: McGraw-Hill.
12. Belkaoui, A. R. (1992). *Accounting theory*. Academic Press.
13. Wells, M. C. (1976). A Revolution in Accounting Thought?. *The Accounting Review*. July, 471-482.
14. Vysochan, O. S., Lutsiuk, I. V. (2017). Perspektyvy vidrozhennia bikheviorystychnykh pohliadiv na rozvytok obliku v Ukraini [Prospects for the revival of behavioral views on the development of accounting in Ukraine]. *Naukovi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 24(2), 118-122.
15. Cressey, D. R. (1954). Differential association theory and compulsive crimes. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 45(1), 29–40.
16. Birnberg, J. G., Shields, J. (1989). Three decades of behavioral research: A search for order. *Behavioral Research in Accounting*, 1, 23–74.
17. Dickhaut, J., Basu, S., McCabe, K., Waymire, G. (2010). Neuroaccounting: Consilience between the Biologically Evolved Brain and Culturally Evolved Accounting Principles. *Accounting Horizons*, 24(2), 221–255.
18. Birnberg, J. G. (2011). A Proposed Framework for Behavioral Accounting Research. *Behavioral Research in Accounting*, 23(1), 15–25.
19. Lehenchuk, S. (2012). Bukhhalterske teoretychne znannia: vid teorii do metateorii [Accounting theoretical knowledge: from theory to metatheory]. Zhytomyr: ZhDTU.
20. Awasthy, V., Mishra, J. (2018). Behavioural accounting: Looking at behavioural aspect to financial accounting. *International Journal of Advanced Research and Development*, 3(1), 690–692. Retrieved from www.advancedjournal.com
21. Ax, C., Greve, J. (2017). Adoption of management accounting innovations: Organizational culture compatibility and perceived outcomes. *Management Accounting Research*, 34, 59-74. <https://doi.org/10.1016/j.mar.2016.07.007>
22. Kutluk, F. A. (2017). Behavioral accounting and its interactions. *Accounting and Corporate Reporting-Today and Tomorrow*, 191-207. <https://doi.org/10.5772/intechopen.68972>